



TÓTH GÁBOR

A középkor embere a mai Vas megye területén

KÖZÉPKORI NÉPESSÉGEK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

A Kárpát-medence területén az Árpád-kor és a késő középkor embertani képe jellemzően eltér egymástól. Az Árpád-kor időszakában a népesség 95-97%-a tisztán europid jellegű, a maradék néhány százalék pedig kevert europo-mongolid. Az európai típusok kétharmadának koponyaalkata hosszú – középhosszú, egyharmaduké pedig mérsékelten rövid koponyaformájú. E mellett az ország egyes tájegységein élők között kisebb különbségek is érzékelhetők. Keletről nyugati irányba haladva mérsékelten növekszik a koponya hosszúsági-szélességi jelzője (rövidebbé válik a koponya). Ezzel együtt azonban általánosságban kijelenthető, hogy a Kárpát-medencében (az avar kor emberével és a honfoglalókkal ellentétben) embertanilag egyöntetű formakörhöz tartozó népesség élt, akik között inkább csak a stratégiai pontokon – a határvidékeken – láthatóak más formakörű (csatlakozott nép) csoportok (így például Vas megye egyes területein a besenyők). A Nyugat-Dunántúl összehasonlításokba bevont embertani szériái regionális egységként elkülönülnek a dél-szlovákiai, Székesfehérvár környéki, illetve a Duna-Tisza közi és az erdélyi területektől; a Nyugat-Dunántúlon kimutathatóak az avar- és a honfoglaló csoportok egyes embertani sajátosságai is. Míg a Kárpát-medencére jellemző, hogy a honfoglalók és az Árpád-kori népesség jó része közt etnikai különbség lehet a helyben talált népesség hatásai miatt (a Kárpát-medencében az Árpád-kori népesség zöme nem tekinthető a honfoglalók leszármazottainak, tekinthető azonban évszázadok óta együtt élők közösségének), addig a Dunántúlon és Dél-Szlovákiában az avar kor, a honfoglalás kor és az Árpád-kor lakossága között általában mérsékeltabb az embertani különbség; a továbbélés valószínűbbnek látszik.

A késő középkorra már jellemző, hogy a népesség teljesen europid. Az Árpád-kor hosszú–középhosszú koponyaformájához képest ekkor a népesség koponyája valamivel rövidebb és szélesebb (oka lehet a honfoglalók szélesebb koponyaformájának érvényre jutása, vagy akár az Európa-szerte megfigyelhető és markánsan igazolható „rövidfejűsödési folyamat” trendje is). A késő középkori népesség magába olvasztotta a korábbi időszakok népességeit, a honfoglalók és az Árpád-kor mintáival is nagyfokú hasonlóságot mutatva. Míg a honfoglalók legtöbb csoportjának embertani jelleg-együttese (néhány tájegységtől eltekintve) nem mutatkozik meg az Árpád-kor időszakában, addig a késő középkor anyagában egységesül a népesség. A testmagasság viszonylag ekkor is homogén, a testmagasság lassú növekedése a jellemző.

A középkort lezáró török kori minták, amelyek balkáni eredetű népségek vizsgálatából származnak (Dombóvár, Zombor, Bácsalmás), különböznek valamennyi korábbi magyar leletsoporttól, szemléltetik az ide került idegen elem embertani másságát; általában rác népcsoportokhoz köthetők. A közelharc, mint új harcmodor következtében a késő középkori és török kori sorozatokban jelentősen megsza-
porodnak a kard és szablyavágások nyomai a csontanyagban. Ezek a sérülések a koponyán és a végtagokon egyaránt megjelennek, illetve gyakran az ágyéki és a háti csigolyákon is megfigyelhetők.

Bartucz Lajos a honfoglalók és a mohácsi vést megelőző magyarság esetében a keveredések következtében kialakult azonos rasszbeli összetételű tudott meghatározni. Ennek oka, hogy a honfoglalók és a helyben talált népségek keveredése a honfoglalást követően sem állt meg. A magyar államiság kialakulása és a kereszténység felvétele után megindult a jövevények (hospesek) befogadása is. A XIII. századtól kezdve a tatárjárás következtében megürült élettérbe telepések (szászok, németek, szlovákok, románok és ruszinok) és menekülők (kunok, jászok, rácok) kaptak lehetőséget a letelepedésre. Így Magyarország nemzetiségei – nagyjából a peremterületeken élve – a mohácsi vész előtti időszakban a mintegy 4,2 millió lakosságnak kb. 20%-át alkották.

KÖZÉPKORI NÉPSSÉGEK A MAI VAS MEGYE TERÜLETÉN

Az időszak Vas megyei embertani emlékeit áttekintve azt tapasztaljuk, hogy néhány feltárt nagy sírszámú – részben középkori – temetőnk mellett (vizsgálatuk időrendjében: Sorokpolány, Csepreg, Mesteri, Ják) több kisebb temető(részlet) is ismert (például Szombathelyről, Kőszegről, vagy templomkörüli temetkezések Vasvárról), illetve egyes magányos sírok is feltárással kerültek (például Gencsapáti kelta kori temetőjében). Antropológiai vizsgálatuk azonban a kisebb jelentőségűnek tartott síroknak általában esetlegesen történt meg, nagyobb szériáink eredményei is csupán részlegesen vagy részleteiben közöltek. A vizsgálatra kerülő kisebb szériák, temetkezések gyakran templomok (vagy romjaik) mellett, vagy pedig a belső renoválás kapcsán a padozat alól kerülnek elő. Ezek a sírok a helyi vezető réteg, a köznép és a szerzetesek maradványait egyaránt rejthetik. Általában a XII. századtól indultak meg a templomkörüli temetkezések. Az ilyen temetők szakszerű feltárása a régészt az ásatás során különösen próbára teszi, hisz az ilyen jellegű temetkezéseknél helyszűke miatt általánosnak tekinthetők a rátemetések, egymásra rétegződtek a sírok. A betemetések számát meghatározza, hogy mennyi időn keresztül éltek a templomhoz tartozó falu(k)ban. A késő középkorig használt temetők sok száz, vagy több ezer sírosak is lehetnek. A régészeti leletanyag a korszakon belül változó, általában szegényes – az embertani leletanyag gyakran keveredett, töredékes; vizsgálatukat ráadásul megnehezíti a megyénkre jellemző talajtípusok csontanyagot bontó savas kémhatása is.

Míg a középkorra vonatkozó régészeti kutatások közül a fontosabb eredményekről már P. Hajmási Erika is állított össze több évtizedes vizsgálatait alapján egy tema-

tikus ismertetést, addig a kor emberéről, mint társadalmi és biológiai lényről, a kárpát-medencei anyagtól jellemző kisebb mértékű különbözőségeen túl nem sokat tudunk. Ugyanez a gondolat fogalmazódik meg bennünk a Tóth Endre régész irányításával, szintén régészeti és történeti szempontok szerint íródott, teljességre törekvő, Szombathely történetét felidéző, csaknem két évtizede megjelent monográfia olvasásakor is. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kor megismerésében felbukkanó hiányosságok pótlása egy fontos, lépésről lépésre leküzdendő adóssága a hazai antropológiának, mivel a régészeti és embertani kutatások együttműködése népszerűségi kérdések esetében elengedhetetlen.

VAS MEGYEI TEMETŐK

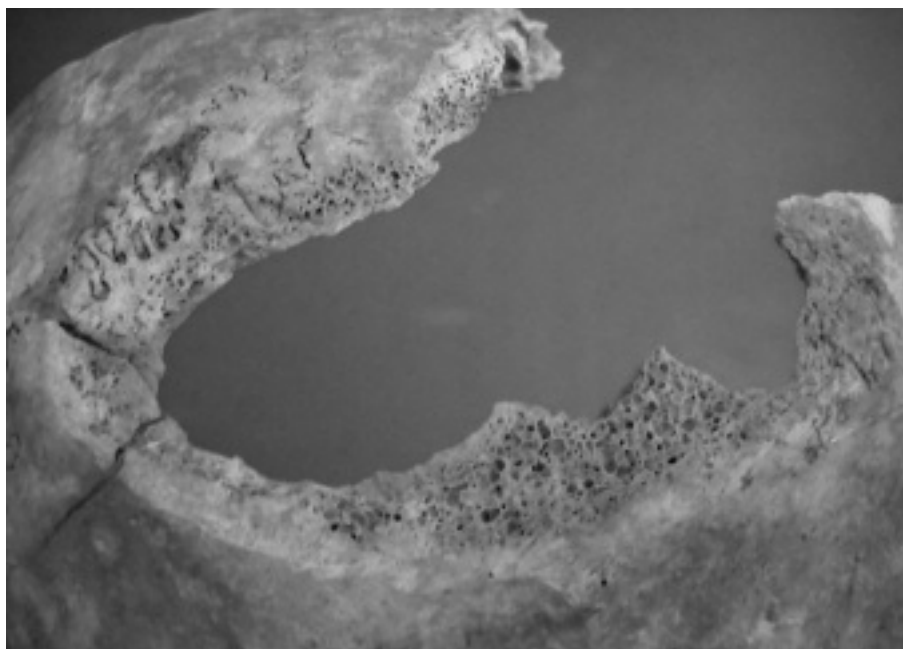
Az 1990-es évek elején nagy sajtóvisszhang kísérte a **Csepreg** határában, Szentkirály-major térségében, építkezés közben megtalált X–XVI. századi temető sírjainak feltárását, amelyet Sosztarits Ottó régész vezetett. Hamar tisztázódott, hogy nem az 1621-es csepregi mézszárlás feltételezett tömegsíjára bukkantak, hanem egy X–XII. századi temető rész soros temetkezésébe történtek a későbbi időszak templom körüli betemetései, ahol a középkori viszonyokra jellemző módon a születéskor várható átlagos élettartam meglehetősen alacsony volt: 36,54 év. Ennek egyik oka a magas gyermekkori és fiatalkori halandóságban kereshető. A kisszámú ép koponyalelet alapján jellemzőnek tekinthetők a pamíri típus elemei, amelyek a magyarság törökös rétegeivel hozhatók kapcsolatba. A temető 169 embertanilag is vizsgált sírja alapján a népszerűsége jelentős férfitöbbséget jellemző. A fizikai stressz és az ízületek kóros elváltozásainak gyakorisága egészségtelen életkörülményeket és fokozott fizikai terhelést feltételez, ugyanakkor meglepően alacsony a mechanikus traumák, sérülések száma.

Eddig a legnagyobb sírszámú részlegesen feltárt Vas megyei temetőnek tekinthető a **Ják** település templomdombján; a Szent Jakab- és Szent György-templom falain kívül fekvő temető. Az embertani elemzés alapján ez az anyag az Árpád-kori népszerűségről hiteles képet ad, a többi időszakból a kor népszerűségének teljesen véletlenszerű a megjelenése. A feltárások 1997–2003 között Valter Ilona és Hajmási Erika régészek irányításával folytak. A több mint 900 sír a XI–XVIII. század temetkezéseiből származik. Megállapítható, hogy a kezdeti, a XI–XIII. századi népszerűség, különbözik a térség VI–IX. századi lakosaitól. A koponya mérsékelten hosszú és mérsékelten széles XI–XIII. századi alkata a XVII–XVIII. századra fokozatosan rövidebbé és szélesebbé vált. A XIV–XVI. századi késő középkori koponyák szélessége azonban jelentősen meghaladta nemcsak a korábbi, hanem a későbbiek értékeit is. Ez arra utalhat, hogy a XIV–XVI. század folyamán, Jákon az addigi helyi népszerűségtől eltérő külsejű egyének jelentek meg. A csontmaradványokon, életmódra utalva, gyakori az ízületi károsodás. A fertőző betegségek közül pedig a tuberkulózis és a szifilisz is nyomot hagyott egyes csontvázakon.

Mesteri–Intaháza térségében, Holéczy Zoltán amatőr régész 1939-es ásatásai óta ismert, hogy itt is egy temető sírjai találhatóak. A területen 2001 és 2006 között



*1. ábra: Túlélte koponyasérülés (Vasvár, Domonkos kolostor 54. sír, 25-35 éves férfi –
fotó: Tóth G.)*



*2. ábra: Halált okozó sérülés a koponyán (Vasvár, Domonkos kolostor II. árok, 30-40 éves férfi
–fotó: Tóth G.)*

Ilon Gábor szervezett az általa vezetett régésztechnikus képzés keretein belül tanásatásokat, amelynek során tisztázta, hogy a temetőt az Árpád-kortól kezdve a kora újkorig folyamatosan használták, sőt egy része a mai napig használatban van. A közel 500 feltárt sír régészeti és embertani anyagának részleges feldolgozásával több szakdolgozat és kisebb közlemény is foglalkozik. Az összefoglaló monográfia elkészítése érdekében napjainkban történtek meg az első lépések. Így remélhetőleg rövidesen tisztázhatóvá válik a továbbélés vagy a betelepedés kérdésköre. Érdekességként megemlíthető, hogy a temetkezési, régészeti, néprajzi és embertani eredmények alapján a temető egyik sírjában nyugvó nő minden bizonnyal boszorkány volt – vagy annak tartották.

1941 júniusa óta ismert az a lelőhely **Sorokpolány** határában, ahol útépités közben bukkantak egy Árpád-kori temető néhány sírjára, amelyeket Nemeskéri János antropológus ásatása nyomán további, egyes feljegyzések szerint több mint 300 sír követett. A feltárt temetőrészlet ÉNy-i és Ny-i oldalán megtalálták az Árpád-kori település nyomait is: több egymás után következő földbe mélyített épület és tűzhely formájában. A temető feltárása a háború alatt félbeszakadt, feljegyzések, jelentések tanúskodnak a részben megsemmisült leletanyagról. Napjainkra a Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tárában mindössze 39 db koponya maradt meg, ami a teljes anyag kb. egytizedét teszi ki, s ebből részletes morfológiai és metrikus vizsgálatokra csupán 29 db koponya alkalmas. Mind Nemeskéri János előzetes embertani megállapításai mind pedig a leletanyag újabb vizsgálatait azt bizonyítják, hogy a sorokpolányi népesség embertani szempontból két részre osztható. Az első csoport az északnyugat-magyarországi Árpád-kori magyar lakossággal mutat rokonságot. A másik, egy a koponyaalkatában hosszúfejű csoport, a magyarságtól idegen elemeket hordoz, amelyek az elvégzett összehasonlítások alapján északi kapcsolatra utalnak. Az embertani anyag ezen részének párhuzamait a főként Európa északi részein elterjedt nordikus típusban találhatjuk meg, amelynek elterjedési területébe Lengyelország is beletartozik. Erről a környezetétől elkülönülő népességelemről régészetileg megállapítható, hogy tárgyi kultúrájának egyes darabjai szintén a lengyel területek felé mutatnak. A települést jelölő helynév, azaz „polák” legkézenfekvőbb etimológiája pedig az államszervező lengyel törzs, illetve a lengyel nép későbbi önmegjelölésében kereshető.

Szombathely középkori temetkezéseiből egy, a kora Árpád-kor idejére datálható soros temető területén, több leletmentés illetve feltárás is zajlott 1965 óta. Embéri csontmaradványok az 1998-as, Ilon Gábor által vezetett – majd a 2001–2006 közötti – Ilon Gábor és Pap Ildikó Katalin régészek által vezetett ásatások során kerültek elő. A részlegesen feltárt soros temetőtől 50-100 méterre délre található a Szent Márton-templom kora Árpád-kori templomkörüli temetője. A két egykorú temetőt egy mély, mocsaras-vizenyős rész választotta el egymástól, így bizonyítottan két eltérő rítusú (templomkörüli illetve soros), de részben minden bizonnyal egykorú temető létezett. Ez a jelenség a Kárpát-medencében, ismereteink szerint, egyelőre egyedülálló. Antropológiai szempontból érdekes lehet annak a régészeti

felvetésnek az igazolása vagy elvetése, hogy esetleg vallási-etnikai alapon döntötték-e el, hogy ki melyik temetőbe temetkezzen. A templomkörüli Árpád-kori sírok hiányos-töredékes embertani anyaga (a temetőt az I. századtól a XX. század második feléig folyamatosan használták) alapján az eddigi vizsgálati eredmények még nem



3. ábra: Templomkörüli temetkezés sírja (Vasvár, Domonkos kolostor 35. sír, 18-20 éves férfi – fotó: Pap I. K.)

adnak lehetőséget ennek a hipotézisnek a megválaszolására. Remélhetőleg, további kiegészítő vizsgálatok után, ennek a felvetésnek a megválaszolása is lehetséges lesz.

Szintén templomkörüli temetkezéseket tárt fel Vasvár Domonkos kolostorának udvarában, 2009-ben, Pap Ildikó Katalin régész. A középkori temetőrészlet temetkezései nem a város állandó-, és a középkor folyamán is működő temetőjéhez tartoztak (az más helyszínen – a Szent Mihály-templom mellett lokalizálható). Ezért nem tudni, hogy pontosan kiket, és miért temettek a középkori Vasvár lakosai közül a Domonkos kolostor temploma mellé. A világi jellegű temető férfi-, női és gyermek sírjainak embertani vizsgálata alapján az ide eltemetettek antropológiailag, a magyar népességén belül, osztrák és német embertani kapcsolatokkal is bírhattak. Ez a kapcsolat a kereskedelem, a katonai mozgások és a hospesek betelepítése/betelepítése kapcsán is jellemző. Sérüléseik a korra jellemző harcmódorra utalnak; a koponyákon és vázcsontokon túlélt és halált okozó sebzések és törések nagy számban előfordulnak. Daganatos folyamatok és szifilisz okozta csontelváltozások is azonosíthatóak.

A fentiekén túl Vas megye középkori embertani képének jellemzéséhez várhatóan a **kőszegi** Szent Imre- és Szent Jakab-templomok között feltárt sírok leletanyagának vizsgálata is rövidesen hozzájárulhat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARTUCZ Lajos (1938): *A magyar ember*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 431–495.
- B. BENKHARD Lilla–PAP Ildikó Katalin (2010): Kőszeg, Jurisics tér. In: Kisfaludi Júlia (Szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009*. Budapest, KÖH–MNM, 255–257.
- CZEIZEL Endre (1990): *A magyarság genetikája*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 21–27.
- ÉRY Kinga (1991): *Paleoantropológia, paleodemográfia*. Budapest, ELTE TTK, 40–44.
- ÉRY Kinga (1998): Összegző embertani tanulmányok a Kárpát-medence IV–XII. századi népességeiről. In: Tóth Gábor (Szerk.): *Szemelvények a magyar antropológia eredményeiből*. Panniculus, Ser. B. No. 2: 35–38. Szombathely.
- ÉRY Kinga (2001): Régi magyarokról – újból. *Anthrop. Közl.* 42: 17–28.
- ÉRY Kinga–BERNERT Zsolt (2009–2010): Török kori csontvázak a budai Várhegy keleti oldaláról. *Budapest Régiségei* 42–43: 151–180.
- ÉRY Kinga–MÁRCSIK Antónia (2012): Embertani vizsgálatok Ják 11–18. századi népességén. *Savaria a Vás Megyei Múzeumok Értesítője*, 35: 13–97.
- HAJMÁSI Erika P. (1993): Középkori régészeti kutatások Vas megyében. In: Wirth Zsuzsanna–Tóth Kálmán (Szerk.): *A múzeum. A történettudomány forrásai I*: 73–79. Szombathely.
- ILON Gábor (2002): Előzetes beszámoló a Szombathely-szentmártoni kora Árpád-kori temető feltárásáról. *Tatabányai Múzeum Tud. Füzet.* 6: 183–202.
- ILON Gábor (2004): Mesteri-Intaháza/Intapuszta. In: Kisfaludi Júlia (Szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2002*. Budapest, KÖH–MNM, 239–240.
- KAJDOCSI LOVÁSZ Gabriella (2015): *A török hódoltság kori idegen etnikumok összehasonlító embertani vizsgálata*. PhD Értekezés, SZTE TTIK, Szeged.
- KISS Gábor (2000): *Vás megye 10–12. századi sír- és kincsletei*. Szombathely, 241–243.
- KISS Gábor–TÓTH Endre–ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs (1998): *Savaria–Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely.
- KISS Gábor–KUSTÁR Ágnes–ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs (1999): A sorokpolányi kora Árpád-kori temető és település etnikuma. In: S. Perémi Ágota (Szerk.): *Hadak Útján*. Veszprém. 179–204.
- KISS Gábor–KUSTÁR ÁGNES–ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS (2000): Sorokpolány-Berekalja, Kápolnai út. In: Kiss Gábor (Szerk.): *Vás megye 10–12. századi sír- és kincsletei*. Szombathely, 146 – 240.
- templom régészeti kutatása 1984–1992. *Comm. Arch. Hung.*, 175–199.
- PAP Ildikó Katalin (2010): Jelentés a Vasvár Domonkos kolostor belső udvarán végzett feltárásról. In: Kisfaludi Júlia (Szerk.): *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009*. Budapest, KÖH–MNM, 377–378.
- SOSZTARITS Ottó (1993): Csepreg-Szentkirály. *Rég. Füzet.* I. 45: 59.
- TÓTH Gábor (1996): Csepreg-Szentkirály X–XVI. századi temetőjének embertani vizsgálata. In: Dénes József (Szerk.): *Tanulmányok Csepreg történetéből*. Csepreg, 66–81.
- TÓTH Gábor (2003): Előzetes beszámoló a szombathelyi Szent Márton-templomban 1989–1991-ben feltárt sírok embertani vizsgálatáról. *Panniculus* Ser. C. 170: 1–3. Szombathely.
- TÓTH Gábor (2012): A középkori Vasvár embere. *Vasi Szemle* 66/2: 181–192.

- TÓTH Gábor–BUDA Botond–BÖTSCH Enikő–KOVÁCS Zsanett (2007): A Mesteri-intaházai temető egy rendellenes egyedének embertani vizsgálata. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 30: 291–299.
- TÓTH Gábor–PAP Ildikó Katalin (2007): Szombathely–Kisfaludy Sándor utca kora Árpád-kori temetőjének embertani adatai. *Folia Anthropologica*, 6: 83–94.
- VALTER Ilona (2001): Ják – volt bencés apátság. *Rég. Füzet.* I. 51: 147.
- ZOFFMANN Zsuzsanna K. (1982): *Az 1526-os mohácsi csata 1976-ban feltárt tömegsírjainak embertani vizsgálata.* Biológiai Tanulmányok 9. Budapest, Akadémiai Kiadó.